

VÁKIV MARIETTA

ZSIDÓK ÉS MAGYAROK VISZONYA KÁRPÁTALJÁN AZ 1920–1940-ES ÉVEKBEN

Az egykori északkeleti Felvidék évszázadokon keresztül soknemzetiségű lakosságáról volt nevezetes. A XX. század elején a magyarság mellett a legnagyobb nemzetiségi csoportot a zsidóság képviselte, amely egyben Magyarország egyik legnagyobb zsidó közössége is volt. A holocaust kezdetének 70. évfordulója megfelelő történelmi háttérrel teremt ahhoz, hogy a retrospektív tanulmányok és a kárpátaljai zsidósággal foglalkozó munkák által újra átgondoljuk a kárpátaljai zsidóság XX. századi történetét, sorsát, hanyattatásait, szerepét vidékünk történetének alakításában, valamint emléket állítsunk azoknak az áldozatoknak, akik a második világháború poklaiban veszítették életüket.

Jelen tanulmány a kárpátaljai magyarság és zsidóság viszonyával foglalkozik az 1920-as évek elejétől az 1940-es évek elejéig.

A zsidóság nagyszámú megjelenése Északkelet–Magyarországon a XIX. század első felére datálható. Ebben az időszakban került sor jelentős számú zsidó bevándorlásra Oroszországból és Lengyelországból Kelet-Galícia területén keresztül Magyarországra. Vándorlásuk végcélja valójában nem is Magyarország volt, hanem Nyugat-Európa és Amerika, ugyanakkor keletről történő migrációjuk első állomása a mai Kárpátalja – akkori nevén Északkelet–Magyarország volt.

Ez a vidék a XIX. századi Magyarország gazdaságilag egyik legelmaradottabb régiójának számított és a keletről érkező zsidók nagy része a kereskedelembe való jártasságuk révén jó megélhetési lehetőséget látott ezen a területen. Éppen ezért sokan nem is utaztak tovább Magyarország belső területeire, hanem ebben a tartományban telepedtek le a jobb megélhetés reményében. Az évek során ezek a zsidók elsajátították a magyar nyelvet és már magyar zsidóként azonosultak a helyi közösséggel és annak problémáival. A Magyarország belső területén élő asszimiláns és reformis-

ta zsidósághoz képest ezek a galíciai zsidók szegényen éltek és kevésbé voltak műveltek, mint fővárosi társaik.

A XIX. század végén Magyarország több liberális jellegű intézkedést valósított meg, amely a zsidóságra kedvezően hatott. Törvénybe iktatta a zsidók egyenjogúsítását és 1895-ben az izraelita vallást felvette az ún. „bevett vallás”-ok (religio recepta) közé, amely értelmében a zsidó vallás a magyar törvények védelme alatt áll. Külön nemzetiségként azonban továbbra sem ismerték el őket, mert az asszimilációt vélték a zsidókérdés legoptimálisabb megoldásaként. A magyarországi zsidók nagy része hajlandóságot mutatott erre, ez azonban a kárpátaljai ortodox zsidó közösségekre nem volt jellemző.

Az első világháborút lezáró területveszteségek mélyen megrázták a magyar társadalmat. Épp ebben az időszakban öltött intenzívebb formát a magyar antiszemitizmus és ezen belül a galíciai zsidók szerepe. Ugyanis a galíciaiak folyamatosnak vélt bevándorlásában látták a magyar zsidó közösség növekedésének okait. Holott tudományosan bizonyított tényné vált, hogy az ominózus bevándorlás a XIX. század első felében már lezajlott, s a zsidók a magas demográfiai mutatóikat természetes népszaporulatuknak köszönhették. Az antiszemiták ezt rendszerint figyelmen kívül hagyták, és mindinkább terjesztették ezt a tévhitet. A bűnbakkeresés és a zsidóknak a háborúban való csekély részvétele miatt fontos eszközeivé váltak az zsidóellenes propagandának. Ezek a téves koncepciók elérték a kárpátaljai zsidósághoz is.

A kárpátaljai magyarok és zsidók az 1920-as évekig többé-kevésbé konfliktusmentesen éltek, azonban az első világháborút követően Kárpátalját az újonnan megalakult Csehszlovákiához csatolták, és ekkor megváltozott a kárpátaljai zsidók és magyarok társadalmi helyzete.

A csehszlovák kormány egyik fő célja az volt, hogy a magyarokat végérvényesen kisebbségi szerepbe kényszerítse. Ebből a célból a zsidókat külön nemzetiségként ismerte el (addig a zsidók is egyértelműen magyaroknak vallották magukat). Így a népszámlálási adatok is egészen más képet mutattak (a magyarok egyértelműen kisebbségi szerepbe kényszerültek), ez pedig kisebb feszültségeket okozott. Mivel 1920 előtt a zsidók váltig hangoztatták magyarságukat, most a magyarok úgy érezhették (és joggal), hogy cserben hagyták őket.

Az új hatalom a kárpátaljai zsidókkal szemben nem próbálkozott asszimilációs politikával, így lehetőséget kaptak héber nyelvű iskolák, kulturá-

lis társaságok és politikai pártok alapítására is. Ezzel szemben a magyarok jelentős korlátozásokat szenvedtek nyelvi és kulturális téren is. Az egyik példa erre Siménfalvi Árpád tartományi képviselő 1931. szeptember 14-én a Tartományi Gyűléshez intézett levele a tárgyban, hogy „*Ungváron és Nagyszőlősen a ruszin és cseh nyelvű középfokú és polgári iskolák igazgatói azt követelik a római katolikus és református lelkészektől, hogy a magyar nyelvű tanulókat ruszin, illetőleg cseh nyelven részesítsék hitoktatásban*” [10]. Tehát míg a zsidóknak engedélyezték a héber nyelven való oktatást, addig a magyar nyelv használata korlátozva volt a hitoktatás területén. Ebből kifolyólag érthető volt a helyi magyarság antipátiája a zsidók irányában. Fedinec Csilla egy másik munkájában például arról olvashatunk, hogyan gúnyolódik a kárpátaljai magyar sajtó a „magyarságát” elhagyó zsidókon: „*Én már nem vagyok magyar, és semmilyen viszonyban nem állok a magyarokkal...*” [11]

A kárpátaljai zsidó sajtó erősen elítélte a magyarországi antiszemitizmust és folyamatosan nyomon követte a magyarországi eseményeket, különösen azokat, amelyek kapcsolatban álltak az antiszemitizmus terjedésével. Egy 1937-ben megjelenő írásban olvashatjuk: „*A hitlerista agitáció az utóbbi időben erősen megélnkült Magyarországon. A legutóbb hatalmas propagandaanyagot kaptak a németországi Erfurtból, amelynek első pontja a „Hová tegyük a zsidókat?”*” [7]

A kárpátaljai magyarság zöme elítélte a zsidókat azért is, mivel a több évtizedes békés együttélés után nem vállalt vele szolidaritást a nehéz időkben. Ezt a magyar sajtó a következőképpen publikálta: „*... sajnos a mi magyar zsidóink egy része nem állta ki a próbát... akik a magyar világban halálos sértésnek vették volna, ha valaki zsidóságukat nemcsak vallásukra, de nemzetiségükre is vonatkoztatja, azok az új csillag feltűnésével egyszerre zsidó nacionalistákká, vagy külön zsidókká lettek*”. [5] Természetesen voltak a magyarságnak olyan képviselői is, akik nem kárhoztatták a zsidókat a számukra előnyös döntések meghozatalával a magyarság kárára. Az egyik író a következőket konstatálja: „*meglehet, hogy kisebb-nagyobb csoportok ... félrevezetés során tényleg meginogtak a népszámlálásnál, akár félelemből, akár opportunitásból ... ámde nem jelenti azt, hogy az őslakos magyar zsidóság többsége ezekkel a megtévesztett töredékekkel azonosította magát és magyarságát megtagadva, a népszámlálás eredményeit a magyarság kárára befolyásolta volna*”. [6] Tehát a magyarság egy része nem minden zsidót minősített árulással, viszont nagyobb részük a zsidóságot hitszegés-

sel vádolta, ami külön izraelita nemzetiségük gyakori hangoztatása végett teljesen érthető is volt.

Az 1938-as esztendő jelentős politikai változásokat hozott Kárpátalja történelmében. Az egyre erősödő magyar-német közeledésnek köszönhetően Németország és szövetségesei kompenzálni szerették volna Magyarország revíziós törekvéseit, és az elcsatolt területek visszaszerzésének kérdését nemzetközi döntőbírák elé vitték, ahol azok Magyarország javára ítélték ezen területek egy részét.

Kárpátalja 1938-as Magyarország által történő visszafoglalását a magyarsággal ellentétben a zsidóság másképp élte meg. Amikor érezni lehetett már, hogy Kárpátalja stabilitása Csehszlovákia kötelékében megingott, a zsidó sajtó a következőket publikálta: „...*De bármit is fejlődjének a dolgok, Csehszlovákia zsidósága, mint egy ember ott áll a köztársaság mögött. Mert hiszen nemcsak a demokratikus haza megvédéséről, hanem a zsidó jövő megvédéséről van szó...*” [9] Valamint: „*Podkarpatska Rusz minden zsidó templomában könyörgő istentiszteletet rendeznek a csehszlovák köztársaság épségéért és békéjéért...*” [6] A magyarok szintén figyelemmel kísérték a vidéket érintő külföldi eseményeket, azzal a különbséggel, hogy ők szerették volna, ha Kárpátalja ismét Magyarország kötelékébe kerül. A Kárpáti Híradó hasábjain olvashatjuk a következőket: „*Mint Budapestről jelentik, a magyar kormány még az éj folyamán felkérte a nagyhatalmakat a döntőbírótság elvállalására, s a továbbiak tekintetében természetesen bevárja a nagyhatalmak választát...*” [4] Ebből is látszik, hogy a sajtó visszhangja alapján a kárpátaljai magyarság és zsidóság nem egyforma hangulatban várta a határkérdésről való döntést, míg a magyarok a Magyarországhoz való csatlakozás számukra pozitív rendelkezését várták, addig a zsidók épp emiatt aggodalmaskodtak, mert abban az esetben, ha Kárpátalját leválasztják Csehszlovákiáról, többé már nem lesznek külön nemzetként elismert zsidó közösség és rájuk is érvényesek lesznek a magyarországi zsidótörvények.

A visszacsatolást a következőképpen élte meg a két kárpátaljai nemzetiiség. Magyarok: „*Munkács, Ungvár, Kassa, Losonc, Léva és Érsekújvár a miénk*”. „...*Isten hozta vitéz honvédeinket. Éljen a megnagyobbodott Magyarország!*” [9] Zsidók: „*20 év után 1938. november 2-án visszacsatoltak a 100 éves anyaországhoz: Magyarországhoz. Bízunk benne, hogy Horthy Miklós magyar fő kormányzó és a magyar kormány, akik Hitler után a század legnagyobb diplomáciai diadalát aratták, kegyesek és megértőek*

lesznek az itteni zsidóság iránt és megvédenek bennünket az indokolatlan bántalmakkal szemben...” [11]. Míg a magyar sajtó hasábjain a győzelem hangulata érződik, addig a zsidókén a szkepticizmus és az aggodalom jövőbeli sorsuk iránt.

Kárpátalján az 1938-as visszacsatolás után érvénybe léptek a magyarországi zsidótörvények. Az antiszemitizmus terjedésének köszönhetően a zsidóellenesség legitim formát kapott. Kárpátaljára nézve ez még a 40-es évek elején nem nyilvánult meg olyan erőteljesen, mint Magyarország más megyéiben. De azért itt is voltak példák a zsidóellenes hangulatra. Elsőként meg kell említeni az 1941-ben történt kárpátaljai, magyar állampolgársággal nem rendelkező, ún. hontalan zsidók deportálását Kamjanec-Podolszka, ahol 18.000 kárpátaljai zsidó esett áldozatul [1], és amelynek megszervezésében az antiszemita nézeteket valló lakosság egy része aktívan is részt vett. A hontalanok kitoloncolását követően is akadtak példák Kárpátalján a zsidóellenes hangulatra. Az Ungvári Autonóm Ortodox Izraelita Hitközség 1942. május 11-én kelt levelében a megye főispánjához a következőket írja: „1942 május 10-ről május 11-re virradó éjszaka előttünk ismeretlen tettesek betörték nagytemplomunk igen értékes és ma pótolhatatlan művészi értékű ablakait...” [2]. Ebben az ügyben több levélváltásra is sor került a főispán és a hitközség között, de a tettesek nem kerültek elő. Viszont a hivatal nem vette félvállról a zsidók effajta kéréseit, mivel a levelezésből kitűnik, nyomozás folyt a tettesek után.

Az kárpátaljai őslakos zsidóság (illetve azok a hontalanok, akik megmenekültek a 1941-es deportálástól) mindezek ellenére nem veszítette el bizalmát a magyar hatóságokban. Többször fordultak hozzájuk különböző kéréssekkel, sőt még a hitközségen belüli vitákban is a helyi magyar hivatalnokoktól kértek segítséget [3]. Míg a magyarországi zsidókat 1943-ban fokozatosan kezdték korlátozni a jogaik gyakorlásában, addig a kárpátaljai zsidók biztonságban érezhették magukat és élvezhették a helyi államapparátus támogatását.

A magyarok és a zsidók viszonyát Kárpátalján az 1920–1940-es évek elején nem egyforma magatartás jellemezte. A csehszlovák kormány különböző módon kezelte mindkét nemzetiséget, ami jelentős mértékben kihatott egymáshoz való viszonyukra is. Az izraeliták egy csoportja külön nemzetként való elismerésük után a zsidó nacionalizmus elveit vallotta, és míg 20-as évek előtt magyar hazafiságát hangoztatta, addig Csehszlovákia fennhatósága alatt megtagadta azt. A kárpátaljai zsidóság identitásának ef-

féle transzformálódása a helyi magyar lakosság antipátiáját vonta maga után. Hiszen ebben az időszakban ők kerültek nemzeti kisebbségbe és kisebbségként vívott harcukban elvárták volna a zsidó lojalitást a régi közös múlt okán. A régió 1938-as Magyarországhoz való visszacsatolása után a zsidók újra megtalálták magyar gyökereiket, ami remek alkalmazkodó készségükről ad tanúbizonyságot. A magyar lakosság azonban sokáig nem felejtette el az ún. cserbenhagyásukat és a Magyarországról terjedő antiszemitizmus ezen a területen is radikális formát öltött. De ennek ellenére a kárpátaljai magyar hatóságok a lehető legtovább megvédték a kárpátaljai zsidókat az elkerülhetetlen holocausttól.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

1. Magyar Országos Levéltár – K - 774. Kozma Miklós jelentése a Belügyminiszternek 1941. aug. 29.
2. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár – F. 47 – L. e. 1. – Ö. e. 249. – Ung vármegye főispánjának iratai.
3. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár – F. 94 – L. e. 2. – Ö. e. 34. – 27. old. –Ungvár rendezett tanácsú város polgármesteri hivatalának iratai.
4. A magyar-csehszlovák megegyezés a döntőbíráskodás tekintetében // Kárpáti Híradó – 184. szám. – 1938. okt. 30. – 1. old.
5. Az örök magyar tempó // Őslakó. 1938. február 6. – 6. szám. – 1. old.
6. A Podkarpatska ruszi rabbitanács az ország védelmében // Zsidó Néplap, 1938. márc. 11. – 10. szám – 3. old.
7. A szlovenszkói és kárpátaljai zsidóság útja // Őslakó, 1938. január 1. – 1. szám. – 1. old.
8. Erős hitlerista agitáció Magyarországon // Zsidó Néplap, 1937. február 12. – 1. old.
9. Győzött a magyar Igazság! // Kárpáti Híradó, 1938. november 3. – 186. szám. – 1. old.
10. Sötét felhők Európa egén // Zsidó Néplap, 1938. márc. 11. – 10. szám – 1. old.
11. Visszacsatoltak! // Zsidó Néplap. 1938. november 4. – 42. szám – 1. old.
12. Fedinec Csilla. A kárpátaljai magyarság kronológiája. 196. old // <http://mek.oszk.hu/01800/01843/01843.pdf>
13. Фединець Чілла. Перехід м. Ужгорода під владу Чехословаччини (за матеріалами угорською преси 1918–1920) // Науковий вісник УжНУ. Серія Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. Вип. 387–388 (част. 2.) – 2008. – С. 114-119.)